

УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

освітній ступінь : бакалавр

на тему:

РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНОЇ СФЕРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Виконала : здобувачка III курсу, П 32 групи

спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми Психологія

Дорогань Анна Ігорівна

Керівник:

к. психол. н., професор

Тетяна ПЕРЕПЕЛЮК

Рецензент:

к. психол. н., професор

Борис ЯКИМЧУК

Умань – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ СФЕРИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У СУЧАСНІЙ НАУЦІ	8
1.1. Психолого-педагогічні особливості пізнавальної сфери молодшого школяра	8
1.2. Теоретичні підходи дослідження пізнавальної сфери учнів початкової школи	12
1.3. Зміст та структура пізнавальної сфери молодшого школяра	21
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ СФЕРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	30
2.1. Дослідження психологічних параметрів пізнавальної сфери молодшого школяра	30
2.2. Психолого-педагогічні рекомендації для розвитку пізнавальної сфери учнів початкової школи	39
ВИСНОВКИ	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	46

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасні школярі мають різноманітні способи, методи та інтерактивні технології для засвоєння навчального матеріалу. Наскільки самостійно та з яким рівнем зацікавленості це відбувається, тобто наскільки самостійно та з допомогою батьків і вчителів учень початкової школи розвиває власну пізнавальну сферу – на сьогодні це є одне з актуальних проблем сучасної початкової школи та психолого-педагогічної галузі наук.

Формування у молодших школярів пізнавальних інтересів є необхідною умовою розвитку їхніх пізнавальних здібностей; зміцнення умінь і навичок самостійно засвоювати та осмислювати навчальний матеріал, виховання прагнення до самоосвіти, формування основних інтелектуальних умінь, необхідних для оволодіння знаннями з навчальних дисциплін.

Учні сприймають різноманітні соціальні зразки, відповідно до яких повинні діяти. Спершу їх приваблюють зовнішні яскраві ознаки предметів, вони ще не можуть зосередитися і детально розглянути інші їх особливості, побачити в них суттєве. Знаючи це, педагог повинен розвивати в учнів сприймання, розкриваючи прийоми огляду чи прослуховування, порядок виявлення особливостей предметів. Завдяки таким старанням розвиваються довірливість, усвідомленість, вибірковість (за змістом, а не за зовнішньою привабливістю) сприймання. Вже у 1 класі школяр виробляє вміння сприймати предмети відповідно до потреб та інтересів, які виникають у процесі навчання, і свого попереднього досвіду. Наприкінці молодшого шкільного віку спостереження стає спеціальною діяльністю, розвивається спостережливість як риса характеру.

У працях Н. Бібік, І. Дубровіної, С. Журавель, Л. Нарочної, Л. Шелестової та інших дослідників розглядаються методи і засоби формування пізнавального інтересу молодших школярів. Учені О. Пометун, Л. Пироженко, О. Стребна та інші) свідчать, що враження, які переживають школярі,

спонукають до пізнавальної діяльності чи, навпаки, послаблюють її. Відповідно, найбільш реальною потребою сучасної системи освіти є впровадження таких форм та методів навчання та виховання, що будуть підвищувати інтерес до навчальної діяльності, формувати в учнів позитивне ставлення до навчання, стимулювати позитивну пізнавальну мотивацію.

Вченими Г. Костюком, М. Савчином, О. Скрипченком та ін. відзначається, що пізнавальний інтерес є активним при взаємодії з метою, змістом, результатами практичної діяльності, системою ціннісних орієнтацій, відображає інтелектуальні, волевові зусилля, почуття особистості. Ними встановлено, що за сприятливих умов інтерес може бути засобом захоплення навчанням, визначення інтенсивної та зосередженої пізнавальної діяльності, складає стійку рису характеру особистості.

Головне завдання вчителя – навчити і виховати справжню людину, яка б прагнула до пізнання оточуючого світу, розширення власного кругозору, спектру знань, своїх компетенцій, вміла самостійно самореалізовуватися та самовдосконалюватися. Стійку потребу безперервно вчитися важко викликати у дорослої людини, якщо не закладати і цілеспрямовано не формувати основи цієї потреби протягом шкільних років. Тому особливо важливо в початковій школі сформувати в учнів інтерес до процесу пізнання, до способів пошуку інформації, її засвоєння, переробки та застосування.

Пізнавальний інтерес – це один з важливих факторів навчання і становлення особистості. Під впливом пізнавального інтересу, навчання і пізнання набуває особистісного сенсу. Пізнавальний інтерес позитивно діє на формування духовного потенціалу учня, робить його діяльність більш успішною і осмисленою, підвищує якість виконуваної роботи, допомагає підвищити активність, інтерес і ціннісні орієнтири дитини. Розвиток пізнавального інтересу допомагає зростанню свідомого ставлення до навчання, розвитку пізнавальних процесів, вмінню ними управляти та їх регулювати.

Завдання сучасної освіти щодо формування вміння учнів самостійно здобувати знання і використовувати їх на практиці можливо вирішити в процесі вивчення предметів технічного циклу. Технічна освіта сприяє накопиченню знань, практичних умінь і навичок, які є важливим засобом формування світогляду, розумового розвитку та морального виховання людини. Викладання технічних дисциплін у загальноосвітніх навчальних закладах дозволяє цілеспрямовано використовувати досягнення національної та світової культури, поєднувати відповідні цілі навчання з цілями виховання і розвитку в один загальний напрямок формування людини і громадянина. Важливо підкреслити, що саме предмети технічного циклу допомагають учням пізнати світ, людей і себе, вчать їх логічно мислити, сприяють формуванню механізмів самоорганізації, саморозвитку, творчого пошуку, умінь відходити від стереотипу і прагнути до самостійного вирішення проблем [37, с. 4].

Актуальність проблеми та необхідність її подальшого дослідження зумовили вибір теми випускної кваліфікаційної (бакалаврської) роботи «Розвиток пізнавальної сфери молодших школярів».

Мета дослідження: діагностувати пізнавальну сферу молодших школярів та запропонувати ефективні способи її розвитку.

Завдання дослідження:

- 1) Проаналізувати психолого-педагогічну і методичну літературу по проблемі дослідження.
- 2) Розкрити зміст понять «молодший школяр», «пізнавальна сфера», «розвиток».
- 3) Дослідити пізнавальну сферу молодших школярів у процесі навчання.
- 4) Розробити психолого-педагогічні рекомендації щодо розвитку пізнавальної сфери молодшого школяра.

Об'єкт дослідження – пізнавальна сфера молодшого школяра.

Предмет дослідження – розвиток пізнавальної сфери молодшого школяра.

Методи дослідження:

теоретичні (аналіз, синтез, порівняння, класифікація) та *емпіричні*: (тестування учнів, кількісні методи обробки матеріалів дослідження). Для діагностики рівня пізнавальної сфери учнів молодших школярів застосовувалися наступні методики: тестування за методикою Щукіної «Чи знаєте ви?» (встановлення рівня уваги за когнітивним критерієм); «Методика вивчення концентрації та стійкості уваги» (модифікація методу П'єрона-Рузера); діагностика домінуючого типу пам'яті у молодших школярів; методика «Дослідження гнучкості мислення»;

статистичні: математична обробка отриманих результатів.

База проведення дослідження: учні початкових класів Уманської початкової школи № 3 Уманської міської ради, кількість учнів – 24 особи третього класу (віком 8-9 років).

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні вивчення науково-методичних джерел по проблемі дослідження, розширення знань психолого-педагогічного аспекту щодо пізнавальної сфери особистості молодшого школяра та її сформованості щодо навчальної діяльності.

Практичне значення дослідження полягає у емпіричному дослідженні рівня сформованості пізнавальної сфери у процесі навчання у початковій школі та розробленні і систематизації існуючих психолого-педагогічних рекомендацій щодо підвищення рівня розвитку пізнавальної сфери особистості молодших школярів у процесі навчання у школі.

Апробація результатів дослідження та публікація:

1) Виступ на Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Наукові перспективи та методичні інновації в розвитку початкової освіти» (м. Вінниця, 18 квітня 2024 р.) на тему «Психолого-педагогічні особливості пізнавальної сфери молодшого школяра».

2) Перепелюк Т., Дорогань А. Особливості пізнавальної сфери молодшого школяра в умовах інклюзивного навчання. *Вісник науково-дослідної лабораторії інклюзивної педагогіки «Спеціальна та інклюзивна освіта: теорія, методика, практика»* : матеріали 10-ої Всеукр. наук.-практ. конф. (28 берез. 2024 р.). Вип. 10 / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; [голов. ред. І. А. Малишевська ; редкол.: Ю. А. Бондаренко, А. А. Колупаєва, О. О. Кравченко [та ін.]. Умань : Візаві, 2024 р. С. 135-138.

3) Дорогань Анна. Рівень розвитку пізнавальної сфери як чинник досягнення особистісного успіху. Виступ на науково-практичному семінарі «Психологія особистісного успіху», який проходив 21 березня 2024 р., на базі кафедри психології УДПУ імені Павла Тичини.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ СФЕРИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У СУЧАСНІЙ НАУЦІ

1.1. Психолого-педагогічні особливості пізнавальної сфери молодшого школяра

В даний час школа потребує такої організації своєї діяльності, яка забезпечила б розвиток індивідуальних здібностей і творчого ставлення до життя кожного учня. Іншими словами, школа надзвичайно зацікавлена у знанні про особливості розумового розвитку кожної конкретної дитини. У зв'язку з цим основною метою психолого-педагогічного супроводу процесу навчання та виховання школярів протягом всього періоду навчання є виявлення індивідуальних варіантів розвитку, своєчасної корекції у разі необхідності. Сучасна система освіти характеризується різноманіттям науковометодологічних концепцій, типів навчальних закладів, програм і методів навчання. Все це не змінює загального положення, що учень повинен володіти певним потенціалом, необхідним для засвоєння навчального матеріалу. Набуття знань забезпечується саме такими пізнавальними процесами, як пам'ять, мова і, в першу чергу, мислення. Саме ці процеси є найголовнішими та провідними у молодшій шкільній діяльності. Комплексний розвиток інтелекту дитини передбачає засвоєння та активне використання мови як засобу мислення, утворення пам'яті, єдність і взаємозбагачуючий вплив цих пізнавальних процесів. Цим і визначається актуальність теми нашого дослідження [1].

Питаннями взаємозв'язку дитячого мислення з пам'яттю і мовою займалися Дж. Брунер, Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, В.В. Давидов, О.В. Запорожець, О.М. Леонт'єв, А.Р. Лурія, Ж. Піаже, С.Л. Рубінштейн, Д.Б. Ельконін та ін. У нашій країні дослідження пізнавальної сфери особистості здійснювалися в роботах Б. М. Велічковського, Л.С. Виготського, П.Я.

Гальперіна, В.П. Зінченко, О.М. Леонтєва, М. А. Холодної та ін. Найвидатнішими зарубіжними вченими, що вивчали когнітивну сферу особистості були Ф. Бартлетт, Р. Гарднер, Дж. Келлі, С. Палмер, Ж. Піаже, Д. Раппапорт, У. Скотт, О. Харві, Ф. Хольцман, Х. Шродер.

У молодшому шкільному віці продовжують розвиватися основні пізнавальні властивості і процеси (сприймання, увага, пам'ять, уява, мислення і мовлення). Наприкінці його вони перетворюються на вищі психічні функції, яким властива довільність і опосередкованість. Цьому сприяють основні види діяльності дитини цього віку у школі і вдома: навчання, спілкування, гра, художня діяльність, праця та ін. Молодший шкільний вік визначається від 6-7 до 11-12 років. Це є період рівномірного росту організму дитини. Зазвичай дівчатка дещо переважають у рості хлопців [2].

Основними компонентами навчальної діяльності в цьому віці є: дії та операції по опануванню змістом навчання; мотиви і форми спілкування в навчальному процесі; результати навчання, його контроль та оцінка. До основних складових навчальної діяльності молодших школярів належать такі складові: змістові, цільові, мотиваційні, операційні, емоційно-вольові, комунікативні, результативні та контрольні-оцінні. Учні початкових класів усвідомлюють власні мисленнєві операції, що допомагає їм здійснювати самоконтроль у процесі пізнання. У них розвиваються самостійність, гнучкість, критичність, мислення [3].

Однією з ключових складових особистісного розвитку учнів молодших класів є їхня пізнавальна активність, що є важливим чинником у формуванні інтелектуальних якостей особистості. Ця активність сприяє розширенню світогляду, стимулює та збагачує комунікативні уміння та навички, а також сприяє освоєнню дитиною культурного людського досвіду.

Зацікавленість дітей у навчанні визнається ключовим фактором у процесі здобуття знань. Пізнавальну діяльність слід розглядати як один із визначальних елементів навчального процесу, оскільки її вплив неоспоримо

розкривається як у створенні живої та захопливої навчальної атмосфери, так і в інтенсифікації пізнавальної діяльності учнів. Після проведення пізнавальної діяльності, сам процес навчання стає захопливим і значущим для самої дитини. Однією з найбільш актуальних проблем нашого сучасного суспільства є активізація пізнавальної діяльності дітей.

Аналіз існуючих наукових розробок свідчить, що проблема розвитку пізнавальних інтересів та їх формування давно і продуктивно розробляється в психології та педагогіці. Учені зверталися до виявлення психологічних закономірностей пізнавальних (М. Беляєв, Л. Божович, Л. Гордон, А. Конєв, І. Лернер, Н. Морозова, Н. Роговська, Г. Щукіна), до зв'язку інтересів і потреб (Б. Ананьєв, І. Бех, Г. Гумницький, С. Рубінштейн), схильностей дитини (П. Блонський, Д. Богоявленська, В. Буряк, А. Ковальов, Е. Кочановська, М. Махмутов, О. Савченко). Способи формування пізнавального інтересу з урахуванням вікових особливостей учнів та можливостей змісту навчальних предметів досліджували В. Агарков, М. Богданова, В. Бондаревський, Н. Ворновська, Н. Морозова, Ф. Савіна, М. Скаткін, Г. Щукіна та ін. Проблема активізації навчально-пізнавальної діяльності школярів, зокрема на уроках навчання технологій, знайшла висвітлення у працях вітчизняних та зарубіжних учених (П. Атутов, О. Коберник, А. Линда, В. Мадзігон, Л. Оршанський, В. Сидоренко, Г. Терещук, В. Тименко, Д. Тхоржевський та ін.).

Значну увагу проблемі розвитку пізнавального інтересу в навчанні надавав С. Т. Шацький. На його думку, «з одного боку, інтерес – важливий чинник активного засвоєння учнями соціального досвіду, з іншого боку – роль інтересу полягає в адаптації дитини до навколишнього середовища». Також, педагог вважав, що «школа повинна опиратися на прагнення дітей вчитися». Він називав пізнавальний інтерес «життєвим імпульсом, який потрібно розвивати» [11, с.180].

І. Баклицький визначає інтерес як «вибір спрямованості уваги людини». Згідно з ідеєю Д. Фрейера, інтерес постає як «активатор різноманітних почуттів». Іншу точку зору висловлює Н. Морозова. Пізнавальними вона називає інтереси, спрямовані на процес навчального пізнання і на його результат. Розглядає також вона інтерес як «емоційно-пізнавальне ставлення (що виникає з емоційно-пізнавального переживання) до предмету або до безпосередньо мотивованої діяльності, відношення, переходить при сприятливих умовах в емоційно-пізнавальну спрямованість особистості». Н. Морозова характеризує інтерес наявністю трьох обов'язкових моментів:

- 1) позитивні емоції по відношенню до діяльності;
- 2) пізнавальна сторона цієї емоції, як ми ще називаємо радістю пізнання;
- 3) безпосередній мотив, що йде від самої діяльності (коли діяльність сама по собі спонукає нею займатися, не залежно від інших мотивів) [18, с.10].

Таким чином, аналіз наукових джерел показав, що пізнавальний інтерес важлива складова частина процесу навчання. Пізнавальний інтерес у найзагальнішому визначенні – це вибіркова спрямованість особистості на предмети і явища дійсності, що характеризується постійним прагненням до пізнання, до повніших і нових знань. Предметом пізнавального інтересу є найсуттєвіша властивість людини: пізнавати навколишній світ, прагнути проникати в різноманіття цього світу, відображати в своїй свідомості його сутнісні сторони, існуючі причинно-наслідкові зв'язки, закономірності і суперечливості.

1.2. Теоретичні підходи дослідження пізнавальної сфери учнів початкової школи

Проблема розвитку школярів обумовлена тим, що в модернізації загальної освіти України необхідно впроваджувати якісно нову особистісно орієнтовану модель розвитку масової початкової школи для загального розвитку особистості учня, творчого розвитку особистості учня. здібності, інтерес до навчання, бажання та здатність до навчання.

Вивчення наукових джерел показало, що проблема розвитку пізнавального інтересу завжди була в центрі уваги та порушувалась багатьма вченими та практиками. Сьогодні, з реформуванням змісту, форм і методів навчання, воно набуває ще більшого значення. У процесі аналізу літератури було виявлено, що дослідження з цього питання, щодо активізації навчальної діяльності молодших школярів проводили як філософи, так і педагоги минулих століть (Сократ, Ж.-Ж. Руссо, І.Г. Песталоцці, А.В. Дістерверг та ін.), а також сучасними науковцями (С.Т. Шацький, П.П. Блонський, А.С. Макаренко та ін.). Різні аспекти проблеми розвитку пізнавального інтересу школярів знайшли своє відображення в працях психологів Л.С. Виготського, Н.В. Кузьміна, Я.О. Пономарьова, Г.С. Костюка; педагогів В.О. Сухомлинського, Ш.О. Амонашвілі, А.С. Макаренка, К.Д. Ушинського тощо.

Проблеми розвитку пізнавальних інтересів школярів є однією з найважливіших проблем сучасної педагогіки. Вона виступає як першочергова умова формування в учнів потреби в знаннях, набуття інтелектуальних здібностей, самостійності, забезпечення глибини і міцності знань. Реальність сьогодення вимагає орієнтації навчання на розвиток пізнавальних інтересів молодших школярів як основи розвитку особистості, адже в процесі початкової освіти закладається основа навчальних умінь, які згодом стають основною умовою подальшого навчання. Недосконалість

традиційної системи контролю та оцінювання знань учнів часто суперечить мотиваційній сфері навчального процесу [10, с. 89].

У педагогічній, філософській та психологічній літературі звертається увага на існування численних визначень термінів «пізнавальна діяльність» та «пізнавальні інтереси». Сучасні уявлення про природу пізнавальної діяльності досить неоднозначні, співвідносяться з подібними акцентами з формальної точки зору попередніх шкіл та напрямів історії педагогічної науки. Немає підстав вважати, що рекомендації Платона, Аристотеля, середньовічних філософів і педагогів щодо вдосконалення методів наукового пізнання мають безпосереднє відношення до розвитку пізнавальної діяльності молодших школярів. З іншої сторони, без опису таких проблем історичний порівняльний аналіз був би навмисно неповним. Спроба простежити в історії педагогічного мислення лише проблеми сучасної пізнавальної діяльності молодших школярів свідомо неможлива через загальноприйняті поняття знання, діяльність, дитина, молодший школяр [10, с. 90].

Таким чином, основними характеристиками пізнавальної активності є:

- «однозначно, порівняно із середніми показниками незадоволеності стереотипними цінностями повсякденного життя. Іншими словами, якщо людина, а тим більше молодші школярі, щиро і достатньо задоволені своїм життям, досягнення високого рівня пізнавальної активності не буде підтримуватися внутрішньою мотивацією»;
- «пізнавальна діяльність – форма існування сумніву, яка постійно відтворює вічне питання про можливість остаточного переліку причин і наслідків у зрозумілому світі» [4, с. 56].

Не кожна діяльність людини характеризує його прагнення до пізнання. Пізнавальна активність, здається, характеризується відсутністю специфічного інтелектуального страху, який не цілком притаманний, бажання рухатися вперед у таких роздумах, передчуттях та асоціативних рядах, де поняття «пізнання» стає набагато небезпечнішим там, де бажання

бути вище – вище, ніж бажання зрозуміти. Звичайно, перелік цих характеристик пізнавальної діяльності можна розширити. Термін «пізнавальні інтереси» тлумачиться з точки зору умінь «опановувати будь-яку нову інформацію, у тому числі – навчальну. Природа пізнавальних інтересів розкривається в їх спрямованості на процес пізнання» [11, с. 101].

Як і всі педагогічні явища, пізнавальні інтереси, на думку Г.І. Щукіної, характеризуються складністю та багатозначністю. Вони виступають:

- як мета виховання;
- як засіб формування особистості;
- як умова ефективного навчального та виховного процесів;
- як мотивація навчання;
- як елемент структури особистості.

Пізнавальні інтереси як мета виховання допомагають прилучитися до духовних цінностей суспільства. Вони становлять основу творчих здібностей людини, сприяють оволодінню, засвоєнню та створенню нових духовних цінностей.

Отже, пізнавальні інтереси є важливим складовими всебічного розвитку особистості, в яких проявляються ціннісні орієнтації. Не можна розглядати завдання виховання і зростання, не пов'язані з розвитком пізнавальних інтересів, що сприяють ефективнішому засвоєнню знань, накопичених людством [10, с. 103].

Учень здатний навчитися чи визначати чи приймати поставлену вчителем мету, згідно з якою він планує і виконує необхідні дії, контролює й оцінює їх результати. Такий розвиток характеризує сформовану навчальну діяльність. У молодшому школярі він тільки починає тренуватися.

Дитина 6-7 років прагне одночасно до двох видів діяльності: гри та навчання. Особливістю цієї ситуації є те, що недорозвинені пізнавальні здібності дітей цього віку підкріплюються їх сильними мотивами ігор,

потребою в емоційному контакті та підтримці дорослих. Можна сказати, що чим більше ігрової діяльності здійснював дошкільник, тим яскравіше проявляється прагнення молодшого школяра утвердитися в новій соціальній ролі – ролі учня. Звідси висновок, що навчальна діяльність визріває в глибині гри і лише поступово стає лідером [10, с. 110].

Як зазначає О. Савченко, «щоб успішно просуватися по всіх етапах навчальної діяльності, молодші школярі у співробітництві з учителем мають оволодіти повним діапазоном загально навчальних умінь і навичок» [10, с. 112].

Сама навчальна програма визначає зміст наших нових шкіл для підготовки розвитку та загальноосвітніх навичок: організаційних, загальноосвітніх, загальноосвітніх та контрольооцінних. Формується на базі курсу початкових шкіл і має міжпредметний характер, як учитель, вчитель і гість часу для участі викладачів у диференційованих уроках, не контролює потенціал відірваності від своїх предметів [7, с. 249].

Як зазначає Я. Кодлюк, «із метою формування пізнавальних інтересів планувати навчальну діяльність доцільні такі прийоми»: – «показ зразка дії «роби, як я» («Якби я виконувала це завдання, – каже вчителька, – я б спочатку...»»);

– «розмовляючи вголос (наприклад, два учні, що сидять за партою, по черзі розповідають один одному, як вони будуть виконувати завдання)»; – «перед початком роботи хтось із учнів повторює вголос послідовність дій» [1, с. 65].

В. Сухомлинський неодноразово підкреслював, що досвідчений педагог робить усе можливе, щоб поставити дітям запитання, щоб вони могли запитати те, що їх цікавить. «Стежте, – радив відомий учитель, – щоб ваші учні бачили, відчували незрозуміле – щоб перед ними постало питання. Якщо вам вдасться цього досягти, ви маєте половину успіху». Школа повинна не тільки вчити дитину відповідати, воно має навчити учня

запитувати, адже вміння запитувати – це вміння відокремлювати відоме від невідомого, визначати об'єкт пошуку; це інструмент, за допомогою якого маленький «дослідник» пізнає світ [9].

Інтерес до знань також підтримується демонстрацією останніх досягнень науки. Зараз, як ніколи, необхідно розширити спектр застосування програм, ознайомити студентів з основними напрямками досліджень, відкриттями.

Пізнавальна діяльність загалом складається із взаємопов'язаних дій, логічна послідовність яких визначає її структуру. Дії, що підводять до усвідомлення необхідності нового пізнання:

- «попередні практичні завдання (таблиці, схеми, досліди, приклади), які призводять до усвідомлення нестачі відомих теоретичних знань, пояснення нових фактів, явищ, процесів»;
- «дії щодо розуміння практичної та теоретичної значущості досліджуваного питання»;
- «дії для аналізу і порівняння фактів і явищ»;
- «висунення гіпотез та залучення учнів до теоретичних знань для їх обґрунтування»;
- «дії щодо створення фактичної бази для подальших теоретичних узагальнень (оновлення відомих фактів, накопичення нових фактів)»;
- «дії щодо узагальнення фактичного матеріалу (первинні узагальнення на основі порівняння (порівняння та протиставлення фактів), нові узагальнення на основі попередніх узагальнень (узагальнення другого тощо). Ця серія узагальнень веде до підсумкових узагальнень уроку, теми»;
- «дії на взаємозв'язок узагальнень із різноманітністю конкретної дійсності (пошук нових випадків загальних проявів у конкретному, використання узагальнень для пояснення, здавалося б, суперечливих фактів, явищ, використання узагальнень у змінених ситуаціях)» [2, с. 13].

Дидактичні основи активізації навчання школярів Нової української школи. Особливе значення для успішної реалізації принципу активності в навчанні мають окремі роботи творчого характеру. Різновиди: програмовані завдання, тести [3, с. 20].

Активізація навчання – це не активізуюча діяльність, а мобілізація вчителів за допомогою спеціальних розумових, моральних і фізичних сил навчання для досягнення конкретних цілей навчання та розвитку. Фізіологічною основою пізнавальних інтересів є пошук правильності між реальною ситуацією і минулим досвідом. Особливе значення на етапі включення учня в активну пізнавальну діяльність має орієнтовно-дослідницький рефлекс, що є реакцією організму на незвичайні зміни зовнішнього середовища. Дослідницький рефлекс призводить до активного стану кори великих півкуль. Збудження дослідницького рефлексу є необхідною умовою пізнавальної діяльності.

Характерною рисою є вияв високої волі учня, наполегливість і наполегливість у досягненні мети, широкі й стійкі пізнавальні інтереси. «Цей рівень активності забезпечується створенням високого ступеня відмінності між тим, що знав учень, і тим, з чим він уже зіткнувся у своєму досвіді, новою інформацією, тобто новим явищем. Активність як якість особистісної діяльності є цілісним станом і показник реалізації будь-якого принципу навчання» [3, с. 22].

Принцип зв'язку навчання з життям є змістовною основою інтенсифікації навчання учнів, він може подолати відрив навчання від життя, реалізований лише у разі організації активного навчання учнів у Новій українській школі.

Принцип науковості є основою для активної діяльності студентів не лише у розумінні й виконанні висвітлюючого змісту, а й у його теоретичному осмисленні. Проникнення в сутність досліджуваних явищ також нерозривно пов'язане з якісною пізнавальною діяльністю учнів.

Принцип свідомості та міцності засвоєння знань може бути реалізований лише в процесі активного навчання. Принцип наочності, що виражає переважно єдність конкретного і абстрактного, найбільш тісно пов'язаний із свідомістю навчання, реалізується в активному мисленні учнів, особливо на етапі переходу від конкретного до абстрактного, і навпаки, від абстрактного до абстрактного. бетон.

Принцип індивідуального підходу до учнів у колективному характері навчання передбачає включення кожного учня в процес навчання. Рівень активності залежатиме від наявності в учнів реальних навчальних можливостей [3, с. 23].

Таким чином, принцип діяльності в навчанні знаходиться в діалектичній єдності з усіма принципами в їх системі.

Основними характеристиками пізнавальних інтересів є:

- «природне бажання школярів вчитися»;
- «позитивне відношення до навчання»;
- «активна пізнавальна діяльність, спрямована на розуміння предмета діяльності та досягнення значущого для дитини результату»;
- «прояв волі в процесі оволодіння знаннями».

Можна виділити такі характеристики та умови, що сприяють розвитку пізнавальних інтересів молодшого школяра:

- «забезпечення внутрішнього сприйняття дітьми мети майбутньої роботи, забезпечення розуміння того, на чому слід орієнтуватися на бажаний результат»;
- «виключення поверхневої оцінки результатів попередньої роботи та в омент оновлення знань»;
- «поєднання різних форм організації навчальної роботи, визначення їх місця на кожному етапі уроку»;
- «обговорення результатів діяльності та застосування розроблених дітьми вправ і завдань»;

- «навчання учнів раціональним методам розумової праці»;
- «емоційна насиченість уроку, «хвилювання» вчителя [4, с. 145].

Створення доброзичливого емоційного фону в діяльності вчителя та учнів».

Позитивні емоції, які переживають діти в процесі навчання, стимулюють їхні пізнавальні інтереси:

- «стимулювання та заохочення вчителем самих актів пізнавальної діяльності учнів»;
- «на кожному занятті дитині слід давати можливість висловити своє ставлення до того, що відбувається (розвиток рефлексії), усвідомити важливість досягнутого результату»;
- «організація домашнього завдання за принципом самостійності і можливості використання отриманих знань в спілкуванні з однолітками»;
- «заняття доцільно будувати з урахуванням індивідуальних і вікових особливостей дітей» [4, с. 146].

Це допоможе правильно визначити об'єм і зміст навчального матеріалу, розробити адекватні методи, засоби навчання, намітити шляхи індивідуально-диференційованого підходу до учнів різних груп в умовах навчання [4, с. 147].

Розглянемо шляхи формування пізнавальних інтересів учня на прикладі структури одного уроку:

1. Залучення учнів до роботи на початку уроку – необхідно з самого початку уроку зацікавити дітей, привернути їхню увагу, це здійснюється через велику тему, записану на дошці, яскраві таблиці, ілюстрації, цікаву вступне слово вчителя.

2. Підтримка інтересу під час уроку – діти мають не просто бути зацікавленими, вони мають брати активну участь у навчальному процесі, тобто відповідати на інформацію, яку повідомляє вчитель, відповідати на

запитання, виконувати завдання, прагнути проявити себе в конкурсних вправах.

3. Пізнавальна активність дітей проявляється в самостійності учнів, у тому, наскільки успішно вони вміють виконувати самостійну роботу, як виконуються домашні завдання, наскільки учень засвоює матеріал, що вивчається самостійно, чи цікавиться цим видом роботи.

4. Активність дітей має проявлятися у фронтальному перевірці вчителем виконаних завдань [7, с. 66].

Формування пізнавального інтересу до організації дозвілля молодших школярів є необхідною умовою шкільного навчання. Не випадково інтерес образно порівнюють з каталізатором, який полегшує і прискорює психічні реакції, з ферментом, що дозволяє учням засвоювати основи наук. Роботу з розвитку пізнавальних інтересів школярів під час організації дозвілля другокласників потрібно проводити у такій послідовності: цікаво – знаю – вмію.

Проектуючи кожен урок, потрібно враховувати різні чинники, що впливають на розвиток уроку, створювати проблемну ситуацію, що стимулює інтерес до вивчення певного матеріалу, використовувати такі методи і прийоми: постановка проблеми, пошук, дослідження, евристичність, використання елементів «Ментальної арифметики», робота з текстом підручника, пошук фактів, асоціативних рядів, вивчення таблиць, графіків, перегляд відео-розповідей, спілкування, короткі тести, ребуси, ребуси, сюжетні ігри, творчі завдання. Під час організації дозвілля другокласників діти працюватимуть в парах та в маленьких групах. Така комунікативна діяльність допомагає зробити клас інтерактивною групою, де учні почувуються впевнено, висловлюють свої погляди та думки, а також заохочують товаришів робити те саме.

Формування та розвиток навичок пізнавального інтересу в молодших класах – це цілеспрямований процес розвитку стійких якостей особистості

молодших школярів, який відображає потребу, бажання та внутрішнє переконання учня у потребі творчого пізнання дійсності, вміння формулювати пізнавальні знання та завдання. Психолого-педагогічні умови підтримки розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів є комплексними і включають: навчально-методичне забезпечення навчально-виховного процесу; оптимальне поєднання форм і методів навчання, орієнтованого на розвиток пізнавальної діяльності молодших школярів, включення евристичних вправ і завдань, спрямованих на інтеграцію знань; орієнтація навчально-виховного процесу та позакласної діяльності молодших школярів на формування внутрішньої мотивації до саморозвитку.

1.3. Зміст та структура пізнавальної сфери молодшого школяра

У змісті поняття інтересу доцільно виокремити такі складові, серед яких предметна у спрямованості інтересу на певний предмет, та усвідомленість у забезпеченні спрямованості власних дії на предмет пізнання в певній ситуації. Інтерес є формою виявлення пізнавальної потреби, яка забезпечується спрямуванням особистості на розуміння поставленої мети навчальної діяльності. Інтереси властиві тільки людині, тому інтереси, бажання, переконання, потреби відзначають прагнення особистості до виконання певної діяльності. Сутність спрямованості у змісті прагнень та налаштованості на пізнання, що сприяє визначенню поведінки та діяльності особистості (О. Савченко, 1997). Однією з рушійних сил діяльності, поведінки та вчинків особистості є пізнавальний інтерес. Існує багато трактувань інтересу як складного та важливого для особистості психічного утворення. Зокрема, сутність цього поняття розуміється як:

- вибірковість у спрямованості уваги особистості;
- розумова та емоційна активність особистості;
- прояв різних почуттів;

- поєднання емоційних, інтелектуальних і вольових процесів, які здатні підвищити активність у прояві свідомості та здійсненні практичної діяльності;

- ставлення до дійсності, що характеризується активністю та емоційністю у пізнавальній діяльності;

- у вигляді структури, яка містить потреби;

- відношення особистості до об'єкта, предмета пізнання, з визнанням та усвідомленням його значення в життєдіяльності та емоційною привабливістю.

Різноманітність підходів до поняття пізнавального інтересу узагальнює думки про багатогранність інтересу. За М. Савчином, мотивація освітнього процесу значною мірою залежна від прояву пізнавального інтересу школярів. Ученим розрізнялися мотиви, які базуються на певному інтересі:

- пізнавальний інтерес до змісту навчальної діяльності, його предмета, що вивчається;

- пізнавальний інтерес, який зумовлений специфікою розумової діяльності з ознайомлення з предметом;

- пізнавальний інтерес з відповідною зацікавленістю до предмету або певних дій;

- пізнавальний інтерес до конкретного предмета, який базується на уявленні про можливу діяльність з ним;

- пізнавальний інтерес, який зумовлюється процесом навчання та діяльності та пов'язується з ситуацією навчального колективу, особистістю вчителя тощо [28].

Для кращого розуміння складної взаємодії різних інтересів, науковці здійснюють їхню класифікацію. О. Киричук зазначає: «інтереси розрізняють як змістові, що спрямовані на предмет здійснювальної діяльності, і процесуальні – спрямовані на деякі побічні особливості розгортання процесу діяння або на власне процес. Інтереси поділяються також на диференційовані

і недиференційовані – за ознакою оформленості щодо предмета та ситуації діяння» (О. Киричук, 2006).

Недиференційований пізнавальний інтерес характеризується структурою, в якому немає чіткості у визначенні предмету, а в елементах ситуації в діяльності, що супроводжується активністю особистості, прослідковується за умови конкретного співставлення. У структурі диференційованого пізнавального інтересу визначається відносно чітко визначений предмет пізнання, певні очікування до його вивчення, взаємодії з ним, швидкості в опануванні створеної ситуації з предметом пізнання. Виокремлюють актуальні пізнавальні інтереси, що виявляються у спонукальній ситуації до діяльності, конкретному моменті дій, а також потенційні інтереси, які мають прихований стан прояву, емоційність при пізнанні предмета дещо знижується, однак певні умови допоможуть перейти їм в актуальні інтереси та примушують до діяльності.

Таким чином, пізнавальний інтерес є складовою особистісного розвитку, потреб та основою прагнень особистості, її мотивів і ціннісних орієнтацій, здатність інтересу проявлятися у вибіркового відношенні до навколишньої дійсності та власне до себе.

Проблем, які стосуються психічного розвитку молодшого школяра, чимало. Ними займаються багато психологів і педагогів як у нашій країні, так і за кордоном. Це пояснюється тим, що діти приступають до систематичного шкільного навчання, результатом якого повинно стати не тільки засвоєння системи наукових знань та умінь, а й розвиток творчих здібностей, готовності до подальшої самоосвіти, моральна вихованість молодшої людини.

Життєдіяльність дітей молодшого шкільного віку характеризується специфічною соціальною ситуацією розвитку. Основною особливістю віку є зміна соціальної позиції, прийняття нової соціальної ролі «учень». Л.І. Божович підкреслює, що у молодшого школяра з'являється прагнення зайняти нове «доросле» положення у житті та виконувати важливу, але не

тільки для нього діяльність; з'являється усвідомлення свого соціального Я, переживання себе в системі людських відносин. Науковці наголошували, що вчитель є надзвичайно значущим для дітей молодшого шкільного віку.

Адже, саме вчитель використовує апарат оцінок, регулює взаємовідносини дитини з іншими дорослими, формує їх ставлення до неї, її ставлення до себе. І хоча всі індивіди в нашому суспільстві проходять одні й ті ж етапи психічного розвитку, в цьому процесі є типологічні та індивідуальні відмінності. Вони проявляються в особливостях нервової системи, розумових, емоційних, вольових якостях, інтересах, здібностях тощо. В результаті утворюється неповторна індивідуальна своєрідність особистості.

Д.Б. Ельконін запропонував розглядати кожен психологічний вік на підставі основних критеріїв (характеристик): соціальна ситуація розвитку, провідний тип діяльності, основні новоутворення розвитку та кризи. Така перебудова соціальної ситуації розвитку складає основний зміст критичних періодів.

Під соціальною ситуацією розвитку розуміється співвідношення зовнішніх і внутрішніх умов розвитку психіки особистості; система стосунків дитини з оточуючим світом [3]. Вона визначає той шлях, йдучи по якому, дитина набуває нових якостей особистості, беручи їх з середовища, де соціальне стає індивідуальним.

З життям дитини в даній соціальній ситуації виникає провідний тип діяльності. Ряд досліджень, проведених психологами Харківської школи (О.М. Леонт'єв, А.В. Запорожець, П.Я. Гальперін, Л.І. Божович) показали значення діяльності у розвитку людини. О.М. Леонт'єв розвинув ідею про провідний тип діяльності. Провідна діяльність – це діяльність, у ході якої виникають основні новоутворення віку. Провідна діяльність є показником психологічного віку дитини і характеризується тим, що в ній виникають та диференціюються інші види діяльності, перебудовуються основні психічні процеси і відбуваються зміни психологічних особливостей особистості на

даній стадії розвитку. Значення провідної діяльності для психічного розвитку залежить від її змісту, від того, що відкриває для себе і засвоює людина в процесі її виконання.

В ході провідної діяльності розвиваються основні новоутворення – це нові якісні утворення, позитивні надбання у психіці дитини, які дозволяють перейти до нової стадії розвитку.

Новоутворення приходять у суперечність зі старою соціальною ситуацією розвитку, руйнують її та будують нову, яка, в свою чергу, відкриває нові можливості для психічного розвитку дитини в наступному віковому періоді.

Отже, розвиток дитини має нерівномірний характер. На одних етапах зміни у дитячій психіці накопичуються повільно й поступово (стабільні періоди), на інших – вони відбуваються бурхливо й швидко (критичні періоди). Послідовність розвитку визначається чергуванням стабільних і критичних періодів. Л. С. Виготський ввів поняття вікової кризи як цілісних змін особистості дитини, які виникають при зміні стабільних періодів, які відокремлюють один віковий період від іншого. Вікові кризи визначаються межами стабільних періодів: криза новонародженого, криза одного року, криза трьох років, криза семи років, підліткова криза [3].

Під час кризи дитина за дуже короткий термін змінюється у основних рисах цілком. Для критичних періодів характерні процеси переходу до якісно іншого типу взаєностосунків дітей з дорослими, враховуючи їх нові, доросліші можливості. Зміни в період криз охоплюють три основні компонента: «соціальну ситуацію розвитку», провідний тип діяльності, структуру свідомості дитини.

Соціальне оточення дитини молодшого шкільного віку розширюється: в ньому з'являються однокласники та вчитель. В умовах нової провідної діяльності (навчання) потрібно дотримуватись нових форм поведінки, тому взаємини з дорослими перебудовуються. Вчитель для молодшого школяра є

авторитетом, а взаємодія у навчанні відбувається через оцінку. Ігрова діяльність не зникає, вона є основною і продовжує розвиватись.

Основні протиріччя молодшого шкільного віку проявляються в труднощах, які зустрічаються у навчальній діяльності та соціальній взаємодії з однокласниками і вчителем.

Вже на 2-3 році навчання особистість вчителя є менш значущою для молодшого школяра, але більш тісними стають контакти з однокласниками. Науковець Л. І. Божович констатує, що «дружні стосунки у 1 класі формуються на основі зовнішніх обставин».

Однак, починаючи з 2 класу, збільшується увага у створенні дружніх стосунків щодо загальних інтересів, загальних переживань та думок. «В 3-4 класах часто зав'язується вже справжня дружба», – говорить Л. І. Божович.

Український психолог О. Ф. Лазурський (1874-1917) розробив основи «природного» експерименту як методу дослідження психічних особливостей школярів. При аналізі психічного розвитку дітей він звертав увагу на роль середовища, яке їх оточує, та на природні передумови підростаючої особистості.

Психолог Л. П. Савчин пише, що психічний розвиток виступає як процес кількісних та якісних змін, що відбуваються у ході діяльності та спілкування дитини. Розвиток психічних функцій здійснюється нерівномірно (то швидше, то сповільнюється) і асинхронно (якщо розвиток одних прискорюється, то в той же час розвиток інших стає повільнішим).

Психічний і особистісний розвиток дитини у молодшому шкільному віці зумовлюється особливістю соціальної ситуації розвитку - навчанням у початковій школі. На цьому віковому етапі провідною діяльністю стає навчання, основою якого є пізнавальний інтерес і нова соціальна позиція.

Молодший шкільний вік, як відомо, охоплює період життя дитини від 6-7 до 10-11 років. Основою для його визначення є час навчання дітей у початкових класах. Нижня межа цього вікового періоду (6-7 років) пов'язана з

переходом до навчання як систематичної та цілеспрямованої діяльності. У перші його місяці ознаки дошкільного дитинства поєднуються з ознаками школяра. Часом це поєднання є досить суперечливим, що проявляється у невідповідності можливостей дитини вимогам життя, особливо вимогам школи і батьків [6].

Дошкільний і молодший шкільний вік розділяє «симптом утрати безпосередності», який свідчить, що між бажанням щось зробити і самою діяльністю виникає новий момент -з'ясування, що дасть дитині конкретна діяльність. Цей симптом виявляється як внутрішня орієнтація в тому, який сенс може мати для малюка здійснення діяльності: задоволення чи незадоволення своїм місцем у стосунках із дорослим, іншими дітьми. Так уперше виникає емоційно-сміслова орієнтувальна основа вчинку, говорить Л. П. Савчин.

Отже, дослідники довели, що провідна діяльність є показником психологічного розвитку дитини і характеризується тим, що в ній виникають та диференціюються інші види діяльності, перебудовуються основні психічні процеси і відбуваються зміни психологічних особливостей особистості на даній стадії розвитку.

Розвиток людини – це надзвичайно складний процес, в якому змінюються одночасно, системно та нерівномірно різні сфери людського буття: почуття, інтелект, поведінка, свідомість. У пошуках рушійних сил, умов, специфіки, особливостей перебігу психічного розвитку дитини вчені-психологи різних часів та країн звертались до вивчення тих чи інших проявів людської психіки, в результаті чого і оформились основні напрямки та концепції. Так, психоаналіз звертається переважно до вивчення почуттєвої сфери людини, біхевіоризм – її поведінки, когнітивна психологія – до мисленнєвої діяльності, гуманістична психологія – до особистісного зростання. Та всіх їх об'єднує ідея про те, що розвиток властивий всьому людському життю, що, окрім вродженого біологічного росту і розвитку,

кожен індивід має тенденцію до психічного розвитку, і цей розвиток може включати в себе процеси, які розпочинаються не з моменту народження, а в більш пізні періоди життя [5].

Розвиток людини у процесі індивідуального життя називають онтогенезом. Він полягає у змінах, що носять закономірний, послідовний, прогресивний характер, як рух від нижчих до вищих рівнів життєдіяльності, її структурне та функціональне вдосконалення. Онтогенез відбувається у різних напрямках: фізіологічний (як становлення організму), психічний (розвиток людини як свідомої суспільної істоти).

Процес психічного та особистісного розвитку характеризується такими основними інтегральними показниками, як розвиток свідомості, розвиток спрямованості особистості, розвиток психічної структури діяльності, розвиток суб'єктності дитини у різних сферах її життєдіяльності, розвиток духовності, довільність у поведінці та організації психічних процесів.

Основними новоутвореннями психіки молодшого школяра є довільність як особлива якість психічних процесів, внутрішній план дій та рефлексія. Саме завдяки їм психіка молодшого школяра досягає підліткового віку з його особливими вимогами та можливостями.

У цьому віці центром психічного розвитку дитини стає формування довільності всіх психічних процесів (пам'яті, уваги, мислення, організації діяльності), їх інтелектуалізація, внутрішнє опосередкування відбуваються завдяки первинному засвоєнню системи понять. Довільність виявляється в умінні свідомо ставити цілі, шукати і знаходити засоби їх досягнення, долати труднощі та перешкоди. Протягом усього молодшого шкільного віку дитина вчиться керувати своєю поведінкою, психічними процесами, адже вимоги до неї з перших днів перебування у школі передбачають досить високий рівень довільності. Тому молодший школяр долає свої бажання і здатен керувати своєю поведінкою на основі заданих зразків, що сприяє розвитку довільності як особливої властивості психічних процесів і поведінки [6].

Виконуючи завдання з різних навчальних предметів, діти шукають найзручніші способи, обирають і зіставляють варіанти дій, планують їх порядок та засоби реалізації. Чим більше етапів власних дій може передбачити школяр, чим старанніше він може зіставити їх варіанти, тим успішніше контролюватиме розв'язання завдань.

Необхідність контролю та самоконтролю, словесного звіту, самооцінки в навчальній діяльності створюють сприятливі умови для формування у молодших школярів здатності до планування і виконання дій подумки.

Отже, розвиток пізнавальної сфери молодших школярів є одним із пріоритетних напрямків у діяльності початкової освіти та безпосередньо у професійних планах вчителів.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ СФЕРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

2.1. Дослідження психологічних параметрів пізнавальної сфери молодшого школяра

Емпіричне дослідження складалося з трьох етапів: діагностика рівнів розвитку уваги, пам'яті та мислення у молодших школярів.

Для виявлення психологічних особливостей пізнавальної сфери у молодших школярів, ми провели емпіричне дослідження, в якому взяли участь 24 учні третього класу (віком 8-9 років) Уманської початкової школи № 3. Час проведення дослідження – упродовж жовтня-грудня 2023 року.

Відповідно до завдань випускної кваліфікаційної роботи з метою визначення рівнів сформованості пізнавального інтересу молодших школярів на уроках нами було проведене констатувальне дослідження, в якому взяли участь учні у кількості 24 особи.

Завдання констатувального дослідження полягали у:

- 1) з'ясуванні рівня пізнавального інтересу учнів до уроків;
- 2) визначенні рівня розуміння вчителями сутності поняття «пізнавальний інтерес» молодших школярів та усвідомлення ними важливості сформування пізнавального інтересу у навчанні дітей молодшого шкільного віку.

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив нам визначити три рівні сформованості пізнавального інтересу молодших школярів: низький, середній і високий, на які ми будемо орієнтуватися при оцінці результатів.

Низький рівень – не виявляють ініціативності та самостійності в процесі виконання завдань, втрачають до них інтерес при ускладненнях і проявляли негативні емоції (засмучення, роздратування), не задають пізнавальних

питань; потребують поетапного пояснення умов виконання завдання, показі способу використання тієї чи іншої готової моделі, в допомоги дорослого.

Середній рівень – велика ступінь самостійності в прийнятті завдання і пошуку способів їх виконання. Відчуваючи труднощі у вирішенні завдання, діти чи не втрачають емоційного ставлення до них, а звертаються за допомогою до вчителя, задають питання для уточнення умов її виконання і отримавши підказку, виконують завдання до кінця, що свідчить про інтерес дитини до даної діяльності і про бажання шукати способи вирішення завдання, але спільно з дорослим.

Високий рівень – прояв ініціативності, самостійності, інтересу і бажання вирішувати пізнавальні завдання. У разі труднощів діти не відволікаються, виявляють завзятість і наполегливість у досягненні результату, яке приносить їм задоволення, радість і гордість за власні досягнення.

Для виявлення рівня сформованості пізнавальних інтересів молодших школярів виділимо наступні *критерії і показники*:

- *мотиваційний* (наявність інтересу учнів до дизайну і технологій як навчального предмету, цілеспрямованість у процесі проектно-технологічної діяльності, її завершеність, вміння долати труднощі);

- *когнітивний* (наявність знань учнів в контексті пройдених тем, наявність пізнавальних запитань);

- *дієво-практичний* (ініціативність у пізнанні; прояв рівнів пізнавальної діяльності та наполегливості,

Дані критерії та показники представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

Критерії, показники та методи діагностики сформованості рівнів пізнавального інтересу молодших школярів на уроках

Критерії	Показники	Методи діагностики
Мотиваційний	наявність інтересу до навчального предмету; цілеспрямованість діяльності, самостійність, вміння долати труднощі	Анкетування учнів за методикою Г. Щукіної
Когнітивний	знання, отримані на уроках в рамках раніше вивчених тем	Тестування
Дієво-практичний	прояв інтересу на уроках; активність, сумлінність, відповідальність	Спостереження

Анкетування за методикою Г. Щукіної.

Мета анкетування: виявити рівень пізнавального інтересу в учнів до навчального предмету.

Учням пропонувалося 5 запитань, кожне з яких розкривало один з критеріїв рівня сформованості пізнавального інтересу. Відповідно до інструкції, учням необхідно було відповісти на 5 запитань, вибравши один з трьох варіантів відповіді. Відповіді дітей оцінювалися в балах:

- відповіді групи «А» – 3 бали.
- відповіді групи «Б» – 2 бали.
- відповіді групи «В» – 1 бал.

Відповідно до кількості балів можна виділити:

- Високий рівень – 15-18 балів: висока пізнавальна активність на уроках технології; захоплений процес самостійної діяльності, прагнення до подолання труднощів.

- Середній рівень – 10-14 балів: пізнавальна активність, що вимагає спонукань вчителя; залежність самостійної діяльності від ситуації; подолання труднощів за допомогою інших, очікування допомоги.
- Низький рівень – 6-9 балів: пізнавальна інертність; уявна самостійність дій; повна бездіяльність при виникненні труднощів.

Одним з показників наявності інтересу на *когнітивному рівні* є знання в галузі початкової освіти. Ця найважливіша обставина, забезпечує розвиток пізнавального інтересу. Тільки на певному рівні накопичення знань, умінь і навичок можна здійснювати роботу з розвитку пізнавального інтересу.

З метою виявлення рівня знань нами було проведено тестування відповідно до розділів програми навчальної дисципліни.

Тест – це вид експериментального дослідження, що представляє собою спеціальне завдання або систему завдань. Тест включає в себе питання і варіанти відповідей, з яких навчається вибирає правильний на його погляд, деякі питання містять кілька правильних варіантів відповідей. Правильний варіант відповіді оцінюється одним балом. Отримана кількість балів дозволяє віднести учня за даним критерієм до одного з трьох рівнів прояви когнітивного критерію.

Відповідно до кількості балів можна виділити:

- Високий рівень – не більше однієї помилки по пройденому матеріалу.
- Середній рівень – достатній мінімальний рівень виконання вимог, що пред'являються до конкретної роботи; не більше 3 помилок по пройденому навчальному матеріалу.
- Низький рівень – рівень виконання нижче задовільного; наявність більше 4-5 помилок по поточному матеріалу; більше 4-5 помилок по пройденому матеріалу.

Метод спостережень здійснювався на уроках. Спостереження дало можливість зібрати факти в їх взаємозв'язку, отримати об'єктивні дані про

особливості прояву інтересів у кожного учня. На уроці зверталася увага на активність молодших школярів.

Відзначався прояв працьовитості, ініціативи, самостійності, вміння працювати в колективі.

В ході спостереження за учнями під час уроків зверталась увага на наступні моменти:

- чи зосереджено учні працюють? (Визначались, які умови необхідно створювати, щоб учні проявляли уважність, зосередженість).
- чи завжди правильно учні виконують завдання вчителя? За яких умов? (З чим пов'язана старанність учнів?).
- чи задають учні запитання педагогу на уроці і після нього? Якого характеру ці запитання? (фіксувались запитання учнів за власної ініціативи, який їх зміст, глибина, спрямування).
- які емоційні прояви учнів, що пов'язані з інтересом до уроку, спостерігались, і коли вони проявлялись? (фіксувались позитивні і негативні емоції, причини їх прояву)

Для виявлення психологічних особливостей пізнавальної сфери у молодших школярів, ми провели емпіричне дослідження, в якому взяли участь 24 учнів третього класу (віком 8-9 років) Уманської початкової школи № 3. Час проведення дослідження – упродовж жовтня-грудня 2023 року. Емпіричне дослідження складалося з трьох етапів: діагностика рівнів розвитку уваги, пам'яті та мислення у молодших школярів.

Для констатуючого етапу дослідницької роботи ми взяли когнітивний та мотиваційний критерії та відповідні методики їх дослідження.

Для діяльнісно-практичного критерію ми аналізували продукти предметно перетворювальної діяльності учнів..

Дані, отримані за допомогою різних методів вивчення інтересу до того чи іншого об'єкта пізнання, порівнювались, взаємодоповнювались і

конкретизувались, що дало можливість визначити узагальнені показники та критерії рівнів розвитку пізнавального інтересу молодших школяр.

Отже, за когнітивним критерієм потрібно було визначити у учнів сформованість знань. Для цього ми провели тестування «Чи знаєте ви?». Результати тестування представлені у таблиці 2.

Таблиця 2.

Результати тестування для виявлення рівня когнітивного критерію

Рівень	Кількість учнів	Відсотки %
Високий	7	29
Середній	12	50
Низький	5	21

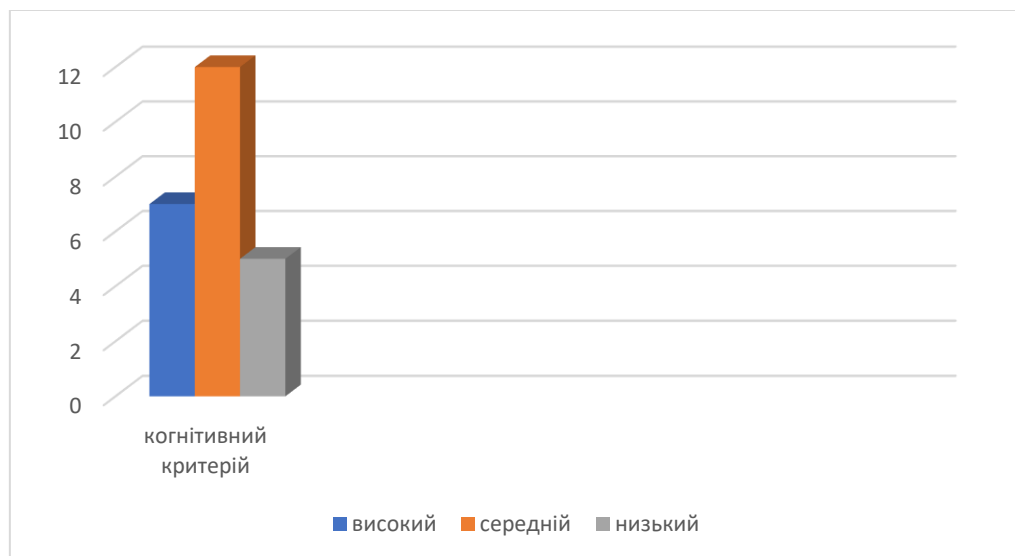

Рис. 2.1. Результати дослідження за показником «когнітивний критерій» (методика Щукіної).

Після проведення методики «Методика вивчення концентрації та стійкості уваги» (модифікація методу П'єрона-Рузера), були отримані такі результати: 59% школярів мають високий рівень стійкості уваги. Це свідчить про те, що такі досліджувані характеризуються здатністю тривало утримувати увагу на окремому предметі чи якійсь діяльності. Вони визначаються

тривалістю зосередженої та інтенсивної уваги. Такі школярі можуть утримуватись на певному предметі, їх важко збити з мети, навіть, якщо це виходить, вони без проблем можуть повернути в зону уваги втрачений об'єкт. 31% досліджуваних мають низький рівень стійкості уваги. Такі досліджувані не можуть утримати в зоні уваги навіть той об'єкт, що їх цікавить. Вони легко відволікаються, звертають увагу на інші, незначні, моменти. Можуть проявляти неухважність у, навіть, легких, для їх віку, справах. 10% опитуваних мають середній рівень стійкості уваги, що свідчить про те, що такі діти можуть утримувати свою увагу на певних об'єктах, але якщо виникають якісь перешкоди, то вони можуть відволіктись і їм буде важко повернути увагу на цікавий їм об'єкт (рис. 2.2.).

Рис. 2.2. Рівні стійкості уваги молодших школярів за «Методикою вивчення концентрації та стійкості уваги» (модифікація методу П'єрона-Рузера).

Результати за методикою «Визначення типу пам'яті» говорять про те, що у 41% досліджуваних переважає зорове сприйняття. Воно пов'язане зі збереженням і відтворенням зорових образів. Такі досліджувані здатні

протягом досить тривалого часу «бачити» сприйняту картину у своїй уяві після того, як вона перестала впливати на органи чуття.

Можна припустити, що у таких досліджуваних може бути гарно розвинена уява. Досліджувані те, що зорovo можуть собі уявити, як правило, легше запам'ятовують і відтворюють. У 25% досліджуваних домінує запам'ятовування на слух. Такі досліджувані, на слух швидко можуть запам'ятати події, логіку міркувань чи якісь докази, сенс читаного тексту та ін. Цей сенс вони можуть передати власними словами, причому досить точно.

Цим типом пам'яті володіють вчені, досвідчені лектори, викладачі, вчителі тощо. 19% для запам'ятовування використовують моторнослухову пам'ять. Для дітей молодшого шкільного віку характерне легке запам'ятовування руху і всього того, що з ним пов'язано. Також вони можуть утримувати все, що пов'язано з руховою активністю. Це сприяє розвитку витонченості рухів, влучності та спритності. 15% досліджуваних мають комбіноване сприйняття. Вони можуть поєднувати різні види пам'яті. Так, образи для певної людини являють собою поєднання роботи зорової, слухової, нюхової та інших видів пам'яті (рис. 2.3.).

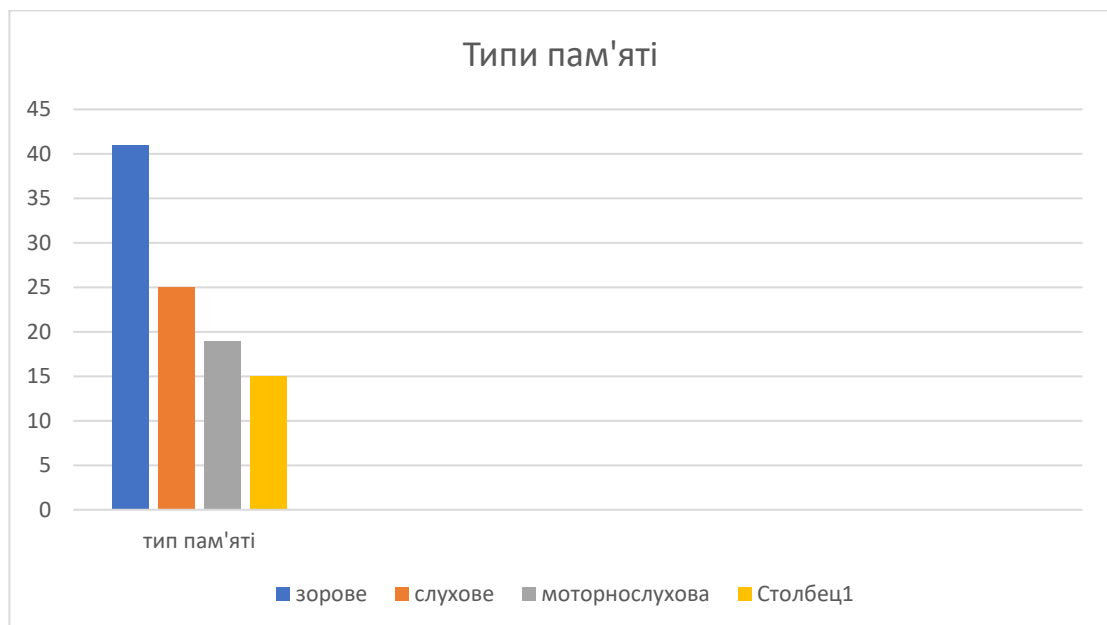

Рис. 2.3. Домінуючі типи пам'яті у молодших школярів.

Результати методики «Дослідження гнучкості мислення» свідчать про те, що: 49% мають високий рівень гнучкості мислення. Таких людей характеризує здатність до швидкого й легкого пошуку нових стратегій рішення. Вони вміють вільно розпоряджатися вихідним матеріалом, встановлювати асоціативні зв'язки і переходити в поведінці і мисленні від явищ одного класу до інших, часто далеким по суті. 37% мають низький рівень гнучкості мислення. Такі досліджувані мають низьку здатність бачити ситуацію в розвитку: розкласти її на складові, перерозподіляти, поглянути на проблему (завдання) під іншим кутом і зуміти спрогнозувати всі можливі варіанти результату тієї чи іншої події. 14% мають середній рівень гнучкості мислення, що свідчить про те, що такі досліджувані можуть логічно та критично мислити в звичних та спокійних ситуаціях, але якщо виникають якісь перешкоди, то їх це може збити з сенсу справи і їм буде важко повернути свої думки (рис. 2.4.).

Рис. 2.4. Рівні гнучкості мислення у досліджуваних молодших школярів.

Формування пізнавальних процесів молодших школярів зумовлюється розвитком певних показників психічних процесів: точності зорового, слухового і дотикового сприймання; повноти й детальності описування

картини, яку учень бачить уперше; способів свідомого запам'ятовування нового матеріалу (групування, самоконтролю – під час заучування); здатності зауважувати помилки, неточності в міркуваннях ровесників; гнучкості мислення, що виявляється у доцільному варіюванні способів дій, легкості й швидкості переходу від міркування, що спирається на реальні або зображені предмети, до мислення з опорою на графіки, схеми, числові і буквені формули; словесно-логічного мислення. Ми визначили, що у даній вибірці більшість школярів мають високий рівень стійкості уваги. Вони визначаються тривалістю зосередженої та інтенсивної уваги. За типом пам'яті у більшості досліджуваних переважає зорове сприйняття. Вона пов'язана зі збереженням і відтворенням зорових образів. Такі досліджувані здатні протягом досить тривалого часу «бачити» сприйняту картину у своїй уяві після того, як вона перестала впливати на органи чуття. Дослідження гнучкості мислення показало, що більшість школярів мають високий рівень гнучкості мислення. Їх характеризує здатність до швидкого й легкого пошуку нових стратегій рішення. Вони вміють вільно розпоряджатися вихідним матеріалом, встановлювати асоціативні зв'язки і переходити в поведінці і мисленні від явищ одного класу до інших, часто далеких по суті.

2.2. Психолого-педагогічні рекомендації для розвитку пізнавальної сфери учнів початкової школи

Опрацювавши наукову та методичну літературу нами були відібрані рекомендації провідних психологів та вчителів початкової школи і пропонуємо батькам та вчителям та молодшим школярам:

Розвиток уваги:

1. Включайте в заняття завдання, що потребують тривалого зосередження: намалювати місто, побудувати складний міст, прослухати і переказати казку тощо.

2. Частіше пропонуйте дітям, особливо з низьким показником розвитку уваги, вправи: у газеті, у старій книзі на одній зі сторінок закреслювати олівцем усі букви «а», намагаючись не пропускати їх (завдання поступово можна ускладнити, попросивши дитину закреслити всі букви «а», обвести у кружечок усі букви «к», підкресливши всі букви «о», тобто методика «Коректурні проби»).

3. Використовуйте дидактичні ігри з чітко вираженими правилами.

4. Регулярно включайте дітей у виконання завдань за попередньо розробленим планом дій: можна виконувати будівлі з конструкторів, малюнки, орнаменти, аплікації, вироби, форму яких ви задаєте словесно або за допомогою схеми.

5. Пропонуйте дітям: повторювати слова, цифри, речення, сказані вами; незакінчені фрази, які потрібно закінчити; запитання, на які необхідно відповісти, заохочуючи тих дітей, хто намагається частіше відповідати на них.

6. Научіть порівнювати, аналізувати зразок і результати своєї або чужої роботи, знаходити і виправляти помилки.

7. На уроках у школі від дітей потрібно швидке переключення уваги з одного виду діяльності на інший. Цю властивість уваги можна формувати за допомогою рухових вправ. Дитина повинна починати, виконувати й закінчувати свої дії за командою дорослого, швидко переходячи від одного виду рухів до іншого: стрибати, зупинятися, крокувати тощо.

Розвиток мислення: розумовий процес складається з низки операцій. Найпоширеніші з них – аналіз, синтез, аналогія, порівняння, узагальнення, класифікація. Найчастіше більшість із них не усвідомлюються. Тому для того, щоб дитина активно володіла розумовими операціями, їх треба виділити, довести до рівня усвідомлення і спеціально навчити.

1. Включайте в заняття завдання на: порівняння пари предметів або явищ – знаходження подібності й відмінностей між ними; класифікацію, узагальнення різних предметів за загальними ознаками; знаходження «зайвого» слова або зображення, не пов'язаного загальною ознакою з іншими; складання цілого з частин (розрізні картинки); послідовне розкладання картинок і складання розповіді за ними; усвідомлення закономірностей (розглянути орнамент, візерунок, продовжити його); завдання на кмітливість, логічні міркування тощо.

2. Заняття з малювання, ліплення, виготовлення різних виробів повинні не тільки включати копіювання зразка і відпрацьовування окремих графічних навичок, а й розвивати вміння планомірно досліджувати предмети, фантазувати, уявляти.

3. Розширюйте кругозір дітей, їхні основні уявлення про природні, соціальні явища, нагромаджуйте в дітей знання і враження, обговорюючи з ними прочитані книжки, аналізуючи поведінку людей.

Розвиток пам'яті:

1. Навчайте з бажанням знати і пам'ятати.
2. Ретельно аналізуй і осмислюй весь матеріал, який запам'ятовуєш.
3. Використовуй під час запам'ятовування плани, схеми, смислові опори, проблемні ситуації тощо.
4. Запам'ятовуй матеріал частинами.
5. Краще вчи по одній годині сім днів, ніж сім годин за один день.
6. Після математики вчи історію, після фізики – літературу краще запам'ятовується різноманітне.
7. Переказуй матеріал, став собі запитання і відповідай на них.
8. Чергуй види діяльності: складні завдання та прості, працю й відпочинок.

9. Якщо отримав завдання у вівторок, а відповідати потрібно в п'ятницю, не чекай четверга: вивчай одразу одразу, а в четвер тільки повтори.

10. Використовуй свої знання в діяльності.

11. Пам'ятай, що краще запам'ятовується початок і кінець, гірше - середина. Тож на середині уроку спробуй бути більш уважнішим.

12. Краще запам'ятовується логічно пов'язаний матеріал, ніж окремі слова.

13. Пояснюючи дітям новий матеріал і повторюючи пройдений, поєднайте словесне пояснення з наочністю або із зображенням тих предметів або явищ, про які йдеться, використовуйте малюнки, таблиці, схеми (особливо для дітей із доброю зоровою пам'яттю).

14. До дітей з недостатньо добре розвиненою слуховою пам'яттю необхідний індивідуальний підхід: опора не тільки на слух, а й на інші органи чуттів (зір, нюх, дотик).

15. Для поліпшення процесу пам'яті виховуйте в дітей прийоми осмисленого запам'ятовування і пригадування, уміння: аналізувати, виділяти у предметах зв'язки, ознаки, порівнювати предмети та явища між собою, знаходити в них подібності й відмінності; здійснювати узагальнення, поєднувати різні предмети за якимись загальними ознаками; класифікувати предмети та явища на основі узагальнення; встановлювати значенні зв'язки між пропонованими об'єктами для завчання й навколишніми предметами.

16. Включайте ігри і вправи для розвитку пам'яті в кожне заняття.

Розвиток уяви та творчих здібностей:

1. Докорінна зміна змісту і методів навчання, їх спеціальна орієнтація на розвиток у дітей здібностей до творчості.

2. Не стримуйте ініціативу дитини і не робіть за неї те, що вона може зробити самостійно, допомагайте працювати незалежно. Не регламентуйте творчу діяльність.
3. Не поспішайте з висновками про результат творчості дитини, формуйте зовнішню безпеку (позитивну оцінку діяльності).
4. Частіше звертайтеся до минулого досвіду дитини. Це є необхідною передумовою успішної роботи процесів уяви.
5. Поширюйте досвід створення нових образів. Чим він більший і різноманітніший, тим успішніше відбувається кожна наступна операція в роботі уяви.
6. Допомагайте дитині стати «розумним авантюристом», покладатися в пізнанні на інтуїцію і ризик, найвірогідніше, саме це допоможе зробити справжнє відкриття.

Отже, результати нашого дослідження підтвердили важливість розвитку пізнавальної сфери молодших школярів не лише для підвищення рівня навчальної успішності, а також для всебічного розвитку особистості школяра.

ВИСНОВКИ

Відповідно до поставленої мети нашої випускної кваліфікаційної роботи нами були розв'язані поставлені завдання, зокрема:

1. Проаналізували психолого-педагогічну і методичну літературу по проблемі дослідження. Вченими Г. Костюком, М. Савчином, О. Скрипченком та ін. відзначається, що пізнавальний інтерес є активним при взаємодії з метою, змістом, результатами практичної діяльності, системою ціннісних орієнтацій, відображає інтелектуальні, вольові зусилля, почуття особистості. Ними встановлено, що за сприятливих умов інтерес може бути засобом захоплення навчанням, визначення інтенсивної та зосередженої пізнавальної діяльності, складає стійку рису характеру особистості.
2. Розкрили зміст понять «молодший школяр», «пізнавальна сфера», «розвиток». У молодшому шкільному віці продовжують розвиватися основні пізнавальні властивості і процеси (сприймання, увага, пам'ять, уява, мислення і мовлення). Наприкінці його вони перетворюються на вищі психічні функції, яким властива довільність і опосередкованість. Цьому сприяють основні види діяльності дитини цього віку у школі і вдома: навчання, спілкування, гра, художня діяльність, праця та ін. Молодший шкільний вік визначається від 6-7 до 11-12 років.
3. Дослідили пізнавальну сферу молодших школярів у процесі навчання. Анкетування за методикою Г. Щукіної: за когнітивним критерієм потрібно було визначити в учнів сформованість знань (29% – високий рівень). Після проведення методики «Методика вивчення концентрації та стійкості уваги» (модифікація методу П'єрона-Рузера), були отримані такі результати: 59% школярів мають високий рівень стійкості уваги. Це свідчить про те, що такі досліджувані характеризуються здатністю тривало утримувати увагу на окремому предметі чи якійсь діяльності.

Результати методики «Дослідження гнучкості мислення» свідчать про те, що: 49% мають високий рівень гнучкості мислення. Таких людей характеризує здатність до швидкого й легкого пошуку нових стратегій рішення.

4. Відповідно до отриманих результатів було розроблено практичні рекомендації вчителям, батькам дітей щодо подальшого вдосконалення та розвитку пізнавальної сфери молодших школярів. Враховуючи отримані результати дослідження, особливості пізнавальної активності молодших школярів, батькам та вчителям слід акцентувати увагу на розвитку та вдосконаленні процесу сприймання, який пов'язаний з іншими пізнавальними процесами дитини, що сприяє ефективному опануванню шкільними знаннями, засвоєнню нових практичних навичок та полегшує пізнання навколишнього світу.

У перспективі дослідження обраної нами теми ми плануємо дослідити стан сформованості навчальних умінь, як необхідну умову розвитку пізнавальної сфери молодшого школяра.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранова О. А. Діагностика пізнавального процесу в дошкільнят і молодших школярів. Харків : Мова, 2005. С. 96-98.
2. Бех І. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. Київ: ІЗМН, 1998. 204 с.
3. Бербец Т. М. Організація самостійної діяльності школярів в процесі розроблення творчих проектів. Проектно-технологічна діяльність на уроках трудового навчання: теорія і методика : монографія / за заг. ред. О. М. Коберника. К. : Науковий світ, 2003. 223 с.
4. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика : теорія і методика навчання дітей рідної мови: Підручник. Київ : Вища школа, 2007. 542 с.
5. Богуш А. М. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Луганськ: Альма-матер, 2006. 368 с.
6. Гавриш Н. Безсонова О. Калейдоскоп інформаційно-ігрової творчості дітей : методичний посібник. Київ : Слово, 2015. 256 с.
7. Грабал В. Мотивація досягнення і її розвиток у процесі навчальної діяльності. Київ : Освіта, 2010. С. 29-31.
8. Грицик О. В. Особливості пізнавальної сфери молодших школярів у навчальних закладах з інклюзивною формою навчання : кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістр за спеціальністю 053 Психологія. Тернопіль : ТНТУ, 2023. 75 с.
9. Гріньова О. М., Терещенко Л. А. Дитяча психодіагностика: навчально-методичний посібник. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2015. 227 с.
10. Гуцало В. П. Розвиток пізнавальних психічних процесів та емоційно-вольової сфери молодших школярів.
https://wiki.cusu.edu.ua/index.php/%D0%93%D1%83%D1%86%D0%B0%D0%BB%D0%BE_%D0%92%D0%9F_6.3.

11. Загальна психологія: підручник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. К.: Либідь, 2005. 464 с.
12. Зайченко В.І. Історія педагогіки. У двох книгах. Книга І. Історія зарубіжної педагогіки: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. 624 с.
13. Запорожець О.В. Сучасна наука про дітей. Київ : Освіта, 2012. С. 115-118.
14. Істоміна З.М. Психологія. Київ : Логос, 2012. С. 96-98.
15. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія. Київ : Саммит-кн., 2009. 272 с.
16. Колупаєва А.А. До проблеми понятійно-термінологічних визначень у сучасній спеціальній педагогіці. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі*. Випуск 8. К., 2006. С. 105-109.
17. Коняєва Л., Романько Н. Особливості розвитку пізнавальної сфери дітей молодшого шкільного віку. *Проблеми сучасної психології*. 2019. № 14. С. 370-381.
<https://doi.org/10.32626/2227-6246.2011-14.%p>
18. Корчевська Н. Р. Психоемоційні особливості молодших школярів у процесі формування позитивних мотивів навчання. Тернопільський НПУ імені Володимира Гнатюка. 2009.
<http://www.nbuiv.gov.ua>
19. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. К.: Радянська школа, 1989. 608 с.
20. Котелянець Н. В. Теорія та методика формування технологічної культури молодших школярів. Харків : Мачулін, 2017. 358 с.
21. Лазаренко Т. Психологічна адаптація до процесу навчання дітей 6-8 років із затримкою психічного розвитку : автореф. дис ... канд. психол. наук: 19.00.08. Київ, 2002. 23 с.

22. Лі Ці. Пізнавальна активність як риса особистості. *Spiritual-intellectual upbringing and teaching of youth in the 21st century*. 2022. № 4. С. 393-396.
23. Лозова В. І. Пізнавальна активність школярів. Харків: 1990. 89 с.
24. Островська К. О., Химко М. Б. Проблеми психологічної діагностики аутичних дітей. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 38 с.
25. Пелешко О. Аналіз індивідуальних особливостей пам'яті у дітей молодшого шкільного віку. *Humanities & Social Sciences*, 2009. С. 217-218.
26. Психологія: навчальний посібник / О.В. Винославська, О.А. Бреусенко-Кузнєцов, В.Л. Зливков та ін.; за наук. ред. О.В. Винославської. К.: ІНКОС, 2005. 352 с.
27. Радченко М. О. Соціально-психологічна допомога батькам дітей із вадами розвитку в контексті хронічної екстремальності. Київ : Магістеріум, (32), 2008. 32 с.
28. Романчук О. Неповносправна дитина в сім'ї та в суспільстві. Львів: Літопис, 2008. 334 с.
29. Романчук О. Розлади спектру аутизму в запитаннях та відповідях. Львів : Колесо, 2009. 168 с.
30. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія: Навчальний посібник. К.: Академвидав, 2005. 360 с.
31. Сергеєнкова О. П. Вікова психологія: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 376 с.
32. Синьов В. М., Шульженко Д. І. Особливості умови соціалізації дітей з аутистичними порушеннями. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : збірник наук. праць. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, № 21. 2012. С. 251-256.

33. Слободчиков В. І. Молодший школяр як суб'єкт навчальної діяльності. Харків : Мова. 2012. 157 с.
34. Смоляр Г. Біхевіоральна терапія. Технології психічної інтеграції дітей з аутизмом: У 2-х томах. Т. II. Київ, 249 с.
35. Терлецька Л. Психологічні властивості учнів початкових класів. *Психолог на педраді*. Упоряд. О. Главник. К.: Редакції загальнопедагогічних газет, 2003, 128 с.
36. Токарева Н. М. Основи педагогічної психології. Тов ВВП «Інтерсервіс», 2013. URL: <https://doi.org/10.31812/0564/1758>
37. Червона Т. Ш. Корекційні заняття з розвитку психічних процесів у дітей 4-6 років /авт.-упоряд. Харків, 2009. 58 с.
38. Чобан І.О. Формування пізнавального інтересу молодших школярів на уроках дизайну і технологій: кваліф. роб. Чернівці, 2021. 97 с.
39. Шаргородська С. Нові діти – хто вони? *Психолог*, № 4, 2010. С. 68-74.
40. Шевчук В. В., Клименко Ю. О. Комплексні порушення розвитку в дітей: наукові підходи та психологічні особливості. *Pedagogical and psychological sciences: regularities and development trends*. 2020. P. 434-451. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-023-0-27>
41. Яновська Т. Особливості розвитку пізнавальної сфери молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення. *Молодий вчений*, 2023. № 3 (115), 59-62. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-3-115-11>
42. Яценко Т. Діагностика психічного розвитку дітей дошкільного віку. Методичний посібник. ДНЗ №57: Кременчук, 2011. 84 с.
43. Bahriy Y. Chuprykov A., Chuprykova E. New directions in studying early infantile autism. Aggression, suicidology, victimology, therapy and prophylaxis nicotine addiction. Fifth national conference with international participation of college private psychiatric practice, Bulgaria, 2004. 264 p.

44. Baron-Cohen, S. Autism: a specific cognitive disorder of mindblindness. Аутизм: специфічний когнітивний розлад «mindblindness». Міжнародний огляд психіатрії. *International Review of Psychiatry*, 2, 1990. Pp. 79- 88.
45. Robert M. Joseph Eunice Kennedy Shriver Center, Waltham. Neuropsychological frameworks for understanding autism *International Review of Psychiatry* (Нейропсихологічні основи розуміння аутизму. Міжнародний огляд психіатрії), 11, 1999. Pp. 309-325.
46. Shopler E., Reichler R., Bashford A. *Profi 1 Psychedukacyjny PEPR*. Gdansk: SPOA, 1995. 118 p.
47. Shopler E., Reichler R., Lansing M. *Techniki nauczania dla rodziców i profesjonalistów*. Gdansk: SPOA, 1995. 132 p.
48. Shopler E., Reichler R., Parents as cotherapists in the treatment of psychotic children. *Journal of Autism and Childhood Schizophrenia*, 1971. V.1. P.87-102.
49. Wing L., *Związek między zespołem. Aspergera i autyzmem Kanner*. W. Frith U (red.).PZWL, Warszawa, 2005. Pp. 115-49.